

גניזת חרסון

(לסיכום הפולמוס על אוצר הכתבים החסידיים)

תחילת 1234567

בשנת תרע"ז (1917)¹, עם תום מלחמת העולם הראשונה, פשטה שמועה על גניזה חסידית, שנתגלתה בעיר חרסון באוקראינה. כאשר נתחדשו הקשרים הבינארציים והותקנו סדרי הדואר גדלה ההתעניינות בשמועה זו, שבישרה גילוי של אוצר מכתבים ופתקים מקוריים של רבי ישראל בעש"ט ובני פמלייתו, תלמידיו הגדולים ותלמידי תלמידיו, בכתב ידם או בהעתקים. הידיעה נתפרסמה בגירסאות שונות בעתונים ועוררה התלהבות במשכנות ישראל. השמחה הקיפה את קהל החסידים ואדמו"ריהם על המקור החדש לידיעת החסידות מידי מוריה הראשונים, והסקרנות עוררה התעניינותם של חוקרי התנועה ודורשי משנתה. מחלוקת מוצנעת בדבר הבעלות על האוצר, בין חצר האדמו"ר מלובביטש והאדמו"רים לבית רוז'ין, יושבה בדרך הפשרה. למקורבים וליחידי סגולה נתאפשרה הגישה לגנזים ולא עברו ימים רבים והחלו בפירסומם.

בעוד החסידים קיבלו את גילוי הכתבים והצלתם כמעשה נס וכמתנת שמיים העלו בעלי עיניים בוחנות ספיקות לגבי האוטנטיות שלהם וחשש זיוף. הספרות על "גניזת חרסון" היא עשירה מאוד. נתפרסמו עשרות מאמרים ומחקרים תוך גישות שונות ועוד לא נפסקה הלכה, מקובלת על הכל.

גניזת חרסון אינה מקור יחיד לאיגרות צדיקים. עוד לפני הכרנו מכתבים, שנדפסו או נשתמרו בכתב-יד, שאין עוררין על מקוריותם. האיגרת החשובה ביותר היא זו של הבעש"ט לגיסו רבי אברהם גרשון מקוטוב, כאשר ישב בחברון, המשמשת מקור להכרת ההשקפות של שולחה. האיגרת נמסרה לידי של רבי יעקב יוסף מפולנאה, שעמד לצאת לארץ-ישראל.

1 ולא בתרע"ט, כפי שכותב ש' דובנוב בספרו "תולדות החסידות" (ת"א תרצ"א) ח"ג, עמ' 425. אברהם כהנא מספר במאמרו "על אגרות בכתב-יד של הבעש"ט ותלמידיו" ב"הישוב", גליון כד (ת"א, כ"ג אדר תרפ"ה), שכבר בתרע"ו הוצעו לו בקיוב מכתבים למכירה.

משבטלה נסיעתו זו נשארה האיגרת בידי רבי יעקב יוסף, אשר הדפיסה בסוף ספרו "בן פורת יוסף"² (קורין תקמ"א) "כדי לזכות עמנו בני ישראל". החסידים התייחסו לאיגרת זו ביראת כבוד מיוחדת והיא נזכרת בספרי ראשונייה שמצאו בה מרמזי הגאולה. מסופר, כי אצל הצדיק רבי מרדכי מנישכיו (נפטר בשנת תק"ס), היה זה חיוב "ללמדה בכל יום לא יגרע כמו הנחת תפילין ממש" ("דרך אמונה ומעשה רב"). ידועות עוד שתיים ואולי שלוש איגרות משל הבעש"ט, שניסו לפקפק באוטנטיות שלהן³. מכל מקום קיימת עדות של נכד הבעש"ט, רבי משה חיים אפרים מסדילקוב (נפטר בשנת תק"ס) על חליפת מכתבים של סבו⁴. האיגרת של רבי אברהם גרשון מקוטוב אל גיסו הבעש"ט מחברון משנת תק"ח, שנדפסה לראשונה בשלימותה⁵ ע"י ר' ברוך דוד כהנא בספרו "ברכת הארץ" (ירושלים תרס"ד), מקובלת כמיסמך היסטורי מקורי. מתוכה אנו למדים על מכתבים נוספים, ששיגר לבעש"ט והוא עצמו לא היה בטוח אם הגיעו לידי. בספרו הנ"ל הדפיס כהנא מכתב נוסף של רא"ג וכן פירסם פרופ' א. י. השיל איגרתו לרבי צבי הירש סופר במזבז⁶. לגבי איגרות אחרות משלו נתעוררו ספיקות מבחינת תוכן העובדת⁷.

- 2 איגרת זו הועתקה ונדפסה אח"כ הרבה פעמים, ראה בספרי "החסידות וארץ ישראל" (ירושלים ת"ש) עמ' יג הערה 17, ויש להוסיף: מדרש ריב"ש טוב, חמדה גנוזה לרמ"ל, בסוף מעגל טוב לחיד"א (פיוטרקוב חש"ד), שבחי הבעש"ט (מהדורת בנימין מינץ) ועוד. בקצת שינויי נוסח הדפיס אותה הרב דוד פרנקל בקונטרס "מכתבים מהבעש"ט ז"ל ותלמידיו" (לבוב תרפ"ג). חזר והדפיס אותה בתוספת הערות והסברים מרדכי שרגא באומינגר ב"סיני" כרך עא (עמ' רמח-רסט) וכן ב"ספר מרגליות" בעריכתי (ירושלים תשל"ג), עמ' קנג-קעד. האיגרת זכתה לפירושים ולהתייחסויות חוקרים. סיכם את הדברים אברהם רובינשטיין ב"סיני" כרך סז (עמ' קכ-קלט) וראה בכך פולמוס דברים בינו לבין באומינגר ב"סיני" כרך סח (עמ' קצח), כרך עב (עמ' רע), כרך עג (עמ' קעה). ראה הלל צייטלין, התור, שנה א, גליון כו (כט אדר"ב תרפ"א).
- 3 "דגל מחנה אפרים", פ' בראשית "כמו שראו עיני ממש כמה מעשיות מ"ש לדודי זקני המנוח ר' גרשון קוטיבור ז"ל שנסע לארץ הקדושה, והשיב לו דודי זקני באיגרת שבאותה שבת עשה איזה גביר ברית מילה בח"ל ושלח אחריו להיות מוהל אצלו וכהנה וכהנה אשר קצרה היריעה מהכיל", ראה שם גם פ' בשלח.
- 4 אברהם כהנא, שלא ידע על הספר "ברכת הארץ", הדפיס חלק מהאיגרת בספר-היובל לא"א הרכבי (פטרבורג תרס"ט, על התדפיס: קיוב תרס"ט) מתוך העתק אחר, שהגיע לידי מיד ישראל גולדברג מבילצי (בסרביה) והביאה באותה צורה מקוטעת ב"ספר החסידות" שלו (ווארשה תרפ"ב). חזר והדפיסה בשלימותה רבי חיים אליעזר ביחאווסקי (ירושלים תרפ"ד) ומאז נדפסה מספר פעמים, ראה ב"ספר החסידות" שלי (מהדורה ג' ת"א תשכ"ב) עמ' ו ועמ' תקב. לענין המכתבים של רא"ג ראה "תולדות חכמי ירושלים" לפרומקין-ריבלין, ח"ג, עמ' 57.
- 6 בסוף מאמרו "ר' גרשון קוטוב, פרשת חייו ועלייתו לארץ-ישראל" ב-HUC כרך כג (סינסינטי 1951).
- 7 ראה דברי הגאון רבי מאיר דן פלוצקי בסוף הספר "תולדות רבינו חיים בן עטר" מאת הרב ראובן מרגליות (לבוב תרפ"ה).

בספר "חיבת הארץ" נדפסה איגרת קצרה, ללא תאריך⁸, של רבי מנחם מנדיל מפרמישלן, שעלה לארץ והתיישב בטבריה בשנת תקכ"ה, אל אחיו רבי צבי חסיד מזלוטשוב. משם הועתקה בספרים וקבצים שונים⁹.

איגרות רבות הגיעו לידינו מטבריה ומצפת מידי מייסדי הישוב החסידי בגליל רבי מנחם מנדיל מוויטבסק, רבי אברהם מקאליסק ורבי ישראל מפולוצק. אלה מהוות בשבילנו מקור נאמן להכרת העולים-החסידיים בשנת תקל"ז, חייהם ומעשיהם בארץ וקשריהם עם מרכזי החסידות בחו"ל¹⁰. "איגרות קודש" אלה נדפסו מתוך הכתב-יד המקורי ובחלקן נתפרסמו בצילום¹¹.

במהדורת "פרי הארץ", שיצאה לאור בירושלים על ידי "המוסד להוצאת ספרי מוסר וחסידות" (תשי"ג) נדפס בפקודת האדמו"ר רבי יעקב מהושאטין מכתב מאת רבי ברוך ממז'בוז' לרמ"מ מוויטבסק, שנדפס תחילה ב"בוצינא דנהורא".

קובץ גדול מאיגרות רבי שניאור זלמן מלאדי, בעל ה"תניא", ובני דורו, ראשי שיירת העולים בתקל"ז, רבי שלמה זלמן הכהן ווילנר ורבי צבי הירש הארקער מטבריה, רבי לוי יצחק מברדיטשוב, רבי משה לייב מסאסוב, החוזה מלובלין ורבי אשר מסטולין נתפרסם בצורה מסודרת על ידי דוד צבי הילמן (ירושלים תשי"ג) וקדם לו חלקית רבי יואל דיסקין בספר "משנת יואל" (ירושלים תש"א)¹².

ברבעון "ציון" שנה ה' פירסם ד"ר זאב רבינוביץ איגרות צדיקים מתוך ה"גניזה הסטולינית" בנוסף על מה שהדפיס מתוך אוסף זה ש. דוכנוב בח"ג של ספרו "תולדות החסידות". בספרו "החסידות הליטאית" (ירושלים תשכ"א) הוסיף עליהם רבינוביץ ורשם את הכתבים ממקור זה וכן מחצרות לכוביטש וקוברין¹³.

8 לפי חישובו של ישראל היילפרין בקונטרסו "העליות הראשונות של החסידים לארץ-ישראל" עמ' 55, נכתבה האיגרת בין תקכ"ה-תקל"ז.

9 ראה ב"אגרות ארץ-ישראל" לאברהם יערי, עמ' 306. מכתבים קדומים אחרים ראה לדוגמא של רבי פנחס שפירא מקוריץ לרבי ישעיה מדינוביץ נדפס ב"חסד לאברהם" לר' אברהם המלאך (טשרנוביץ תרי"א), של רבי ברוך ממז'בוז' לרמ"מ מוויטבסק, של רבי יעקב שמשון משיפיטובקה לרבי ברוך, יחד עם מכתבי הבעש"ט, ב"בוצינא דנהורא" (לכוב תרמ"ד), של רבי משולם פייביש מזכרז', בסוף ספר "כתבי קודש" (דעש) ועוד ועוד.

10 לעיל בפרק "החסידות וארץ ישראל".

11 ראה "פרי הארץ" לרמ"מ מוויטבסק (קפוסט תקע"ה), "חיבת הארץ" לכהנא, קובץ "ירושלים" לרא"ם לונץ (כרך ה) בחלק ב של "לקוטי אמרים" (למכרז תרע"א), ובעוד ספרים רבים. באחרונה כונסו יחד ע"י מנחם מנדיל גערליץ בשני כרכי "אבות החסידות בארץ הקודש" (ירושלים תשכ"ט).

12 ראה גם ב"תולדות משפחת הרב מלאדי" מאת מ"ש סלונים (ת"א תש"ו) איגרות בעל ה"תניא" (עמ' 32), האדמו"ר האמצעי (עמ' 47) ובעל "צמח צדק" (עמ' 59).

13 ראה האיגרות של רבי אהרן הגדול מקארלין ורבי אשר מסטולין בסוף הספר "בית אהרן" מהדורה ו (ירושלים תשל"ז).

בספרי חסידות ובכתבי-עת¹⁴ שונים נתפרסמו ברבות השנים איגרות הדרכה, מכתבי שתדלנות, הסכמות והמלצות של צדיקים מפורסמים ותלמידיהם, של עושי דברם והמקורבים אליהם. אם נבוא לאסוף ולכנס באופן שיטתי את כל המכתבים ממקומותיהם הרבים יתברר לנו, כי אוצר האיגרות החסידיות, שמחוץ לגניזת חרסון, הוא עשיר ומגוון ועומד מכוח עצמו כמקור ראשון במעלה להכרת החסידות, דעותיה ותולדותיה. הקדמנו דברים קצרים אלה, שמן הראוי להרחיבם לצורך עצמם, כדי להצביע על העובדה, כי האיגרת היתה כלי יקר ומקובל בידי ראשי החסידות וראשוניה¹⁵. אין לכן לתמוה, שחסידים נהגו להעתיק איגרות צדיקיהם ולהעבירם מיד ליד. טבעי גם, שבהעתקות חלו שיבושים ואולי גם קיצורים ומהם אין להסיק לגבי האוטנטיות שלהן. מרוב חיבה לאיגרות אלה נמצאו אספנים, שהתאמצו להשיגן ושמרו עליהן כעל בבת עין. גישת זלזול "משכילית" פסולה לחלוטין בנושא זה. מאת המטפל באיגרות צדיקים נדרשים עיון מעמיק וכבוד ראש בטרם ינקוט לשון פסקנית, חד משמעית.

הידיעות הראשונות, שנפוצו על הגניזה, היו מקוטעות ומבולבלות. גם העתונים מסרו נוסחאות שונות וסותרות. היו שסיפרו, כי האוצר נתגלה בארכיון המשפטי בקיוב. אחרים טענו, כי מצאוהו בגנוז הממלכתי בפטרבורג. שמועה אחת גורסת דוקא את חרקוב כמקום התגלית. בשל העדר קומוניקציה מסודרת בימים ההם נסתלפה האינפורמציה, שהועברה ממקום למקום עד שהוכהר העניין לאמיתו. מקור הגניזה הוא בחרסון, שעל הנהר לימאן, שעד לימי המהפכה (1917) היתה עיר מחוז ורק אז צורפה למחוז אודיסה.

השבועון "המצפה", שהופיע בקרקוב בעריכתו של ר' שמעון מנחם לזר, מביא בגליונו מיום כ"ז בסיון תרע"ח (7.7.1918) תחת הכותרת "כתבי בעל שם" את הידיעה הבאה: "הרביים בני פרידמן, היושבים עתה בוויין, קיבלו בשורה מאוקראינה, כי בתוך כתבים ישנים של ממשלת רוסיה, שנבדקו עתה ע"י הממשלה החדשה בחרסון, נגלו כתבים עבריים יקרים כתב ידו של ר"י בעש"ט עצמו וכתבי ידיהם של תלמידיו המובהקים המגיד ממעזריטש ובנו ר"א המלאך, שהם אבותיהם של בני פרידמן. הכתבים ההם היו נמצאים ביד הרה"צ ר"י מרוז'ין, זקנו של הרה"צ מטשורטקוב, וכאשר נתפש למלכות ע"י מלשינות הוחרמו כל כתבי ביתו. כידוע נמלט הרבי מבית האסורים וכתביו נגנזו בגנוי שר הפלך

14 ראה לדוגמא שני מכתבים לקורות ישוב החסידים בארץ-ישראל, שפירסם ד"ר א"י בראוור (ירושלים תרפ"ד, הדפיסם תחילה ב"התור"); ד"ר א"י השיל ב"ייווא בלעטער" כרך לו (ניו-יורק 1952) וכאלה רבים. בסוף הקובץ שלו מספר חיים בלאך (עמ' ק) על מכתבי צדיקים, כתובים אל הרב ר' יעקב שמשון מקוסוב שהביא חסיד ישיש לבית אביו.

15 כך מקובל היה בכל דורות החסידות עד לתקופה האחרונה, ראה לדוגמא "תפארת ישראל", מאמרי רבי ישראל מרוז'ין, י"ל ע"י שלמה טלינגטור (ירושלים תש"ה), "אוסף מכתבים ודברים" מהאדמו"ר מגור (ווארשה תרצ"ז), "אסיפת המכתבים" י"ל ע"י ר"ש פרידמן (דעש תש"ג) ועוד.

בחרסון. עתה שמע עשיר יהודי בקרעמענטשוג את דבר גילוי הכתבים ולא איחר לרדת שמה וקנה אותם ושלח מיד העתק אל הרה"צ מטשורטקוב. בתוך הכתבים יש מכתב אחד, שכתב הבעש"ט אל גיסו ר' גרשון קיטעווער ימים אחדים לפני התגלותו וחילוף מכתבים בין הבעש"ט ובין המגיד. נמצאה גם צוואתו של המגיד ממעזריטש ע"ד שיטתו בעבודת ה'. הרבנים מתאמצים להביא תחת ידיהם את גוף הכתבים".

בפיו של הסופר ר' הלל צייטלין גירסא אחרת של סיפור זה, כפי שנתקבלה באותם ימים בווארשה. בשבועון הירושלמי "התור" (בעריכת הרב י.ל. הכהן פישמן-מימון) שנה א', גליון כ"ו (כ"ט אדר ב' תרפ"א), במאמרו "תעודות חדשות לתולדות החסידות" מספר צייטלין¹⁶:

"תיכף אחר המהפכה הבולשביסטית ברוסיה, לאחר שגנזי פטרבורג נתגלגלו ובאו לערים רבות ושונות הגיעה לעתוני ישראל השמועה: נמצאו מכתבים חדשים מהבעש"ט ותלמידיו ותלמידי תלמידיו. מעשה שהיה כך היה: איש אחד עבר לתומו דרך אחד המוסדות של הממשלה הפרוליטרית בחרקוב, ראה והנה "שמות" נרמסים ברגלים, הרימם וראה שהם כתבים ישנים, הראם למבינים ונודע הדבר, שהם מכתבי הבעש"ט וההולכים בעקבותיו. הדבר נתפרסם בין החסידים והגיע לאוזן גביר אחד בקרמנטשוג. האחרון קנה מיד המוצא את כל המכתבים, שלחם אל הרבי מלובביטש ואל הרבי מבויאן וטרם ישלחם עשה מהם העתקות — — — הימים היו ימי האוקופציה של האשכנזים בפולין. הידיעות מרוסיה באו מאוחר מאוד והרבה פעמים גם מסורסות ומהופכות — — בא השלום בין האשכנזים והסובייטים והחלו לבוא אנשים מרוסיה והנה נתגלגלו העתקות מן המכתבים האמורים לבתי האדמו"רים הידועים בפולין, לבית האדמו"ר מגור, לבית האדמו"ר מגרודזיסק, לבית האדמו"ר מראדזימין".

המשורר חיים נחמן ביאליק (החותם: ב.) סוקר את תולדות הגניזה ב"רשומות" כרך ב' (ת"א תרפ"ב), עמ' 383-386 ואומר בין היתר:

"לרגלי המהפכה ברוסיה נבעו כידוע מצפוניהם של כמה ארכיונים וערכאות ובאחד מהם נתגלו פתאום כתבים רבים נעלמים — איגרות, צוואות, רשימות, פתקאות ועוד כתבי-חפץ כאלה, שמוצאם לדברי עדים מעצם יד הבעש"ט ותלמידיו הראשונים. "גניזה" זו, המיוחדת במינה, נמצאה בחורף העבר¹⁷ בחרסון, ובעליה הראשון היה, לדברי העדים הנ"ל, ביתו של האדמו"ר המנוח ר' ישראל מרוז'ין. הצדיק ההוא בשעתו נתפס, כידוע, בגלל עלילה למלכות ונאסר במצודה בקיוב. אז נלקחו ע"י הרשות מביתו חבילי כתבים לבדיקה והם שנמצאו עתה בחרסון. ומהיכן באו לחרסון? יש אומרים: מתחילתו לשם הוכאו, ויש אומרים: בחורף

16 אני מביא קיצור דבריו.

17 הקובץ אומנם הופיע בתרפ"ב, אולם רובו סודר בדפוס כבר שנתיים לפני כן באודיסה (ראה דברי המערכת בראש הכרך).

העבר בשעת "חילוף משמרות" נתגלגלו לשם ע"י פליטי בולשביקים, שכרחו מפני קמיהם בקיוב. דעה ראשונה מוצאת לה סער בכתובת אחת לשכאית, שנמצאת על גבי אחת מן האיגרות, אם, כמובן אין אותה הכתובת מזוייפת — — הברה נפלה, כי המטמון הנמצא כבר חלו בו "ידיים עסקניות" וכל מה שבתוכו "עובר לסוחר". הרבה מן הכתבים הובאו לאודיסה ועשיר חסיד אחד, בהשמעו לפקודת רבו, "קונה הכל" מפני "חיבת הקודש" וכמובן בלי שום הבחנה ואת הקנוי ישלח לבית רבו, תושב עיר אחרת, למשמרת קודש".

אכן נוסחא זו של ביאליק קרובה מאוד למציאות והיא גם הולמת את תיאורו של האדמו"ר רבי יוסף יצחק (מוהרי"צ) מלובביטש, כפי שראה ושמע בבית אביו האדמו"ר רבי שלום דובער (מוהרש"ב). במכתבו, אשר קטע ממנו נתפרסם בראש החוברת הראשונה של "התמים" (ווארשה, תמוז תרצ"ה) מספר המוהרי"ץ בין היתר: "בקיץ תרע"ח יצאה שמועה באודיסה, כי בעת המהפכה בחרסון, נמכר או נשדד הארכיון של הבולשת ובו הרבה כתבי-יד, מהם כתובים על קלף ומהם על נייר, מכתבים שונים וספרים נדפסים, שלמד בהם מורנו הבעש"ט נ"ע. כעבור איזה ימים הגיעו לאודיסה כמה מכתבים כתובים וחתומים בידי קודש מורנו הבעש"ט, הרב המגיד ממזריטש, ועוד ועוד ונמכרו בסכומי כסף גדולים.

בשום אופן לא חפצו המוכרים לגלות באיזו דרך הגיעו אליהם כתבי-יד והספרים, ומראה פניהם העיר חשד של זיוף, אבל מכיון שראו הקונים, כי כל כתב, מכתב וספר, כתוב עליו, כי נמצא בעת החיפוש שהיה בביתו של הצדיק מרוזין וחתום בגושפנקא דמלכא בשעוה ומצויין במספר עם חתימתו של הפקיד התחילו לקנות במחירים גבוהים. בעת ההיא גר באודיסה החסיד הנודע הגביר המפורסם לשם תהילה ר' שמואל ב"ר שניאור זלמן גורארי', קנה חלק גדול מהכתבי-יד והספרים של הגניזה החרסונית במחיר גדול, וישלחם בתור תשורה להוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק (מוהרש"ב) לרוסטוב-דון". הסיפור בגירסתו זו מקבל אישורו גם מצד המקורבים לצדיקים מבית רוזין, כפי שמוסר רמ"ג לנגרמן בספר "בית צדיקים" ור' חיים בלאך בהקדמתו לקובץ שלו — והאחרים, המאוחרים יותר, יצאו בעקבותיהם — וממילא נידחים ובטלים כל יתר הסיפורים.

מתקבל על הדעת, שכבית האדמו"ר רבי ישראל מרוזין היה אוסף של כתבי-יד חסידיים. צדיק זה (פרוהובישץ, ג' תשרי תקנ"ח — סדיגורה, ג' חשון תרי"א), הראש לשושלת רוזין-סדיגורה, היה מגדולי היחוס החסידי. אביו רבי שלום היה בנו של רבי אברהם המלאך, שהיה בנו-יחידו של המגיד רבי דוב בר ממזריטש. כאשר הקים מרכזו ברוזין נמשכו אליו אלפים, מקרוב ומרחוק. שלא כמקובל בבית אבותיו נהג ביתו תוך רווחה, דרך מלכות. בנה לעצמו ארמון מפואר, ריהטו בהדר רב וציידו בכלים נאים. מקובל שהיה אספן של ספרים ודברים עתיקים וחסידיה העשירים העתירו עליו מתנות יקרות. מסתבר איפוא שאסף ושמר בגנזיו מכתבי-צדיקים. בשנת תקצ"ח נאסר הצדיק בעקבות הלשנה יחד עם יהודים אחרים בעירו וסביבתה, שנחקרו בגלל העלמו של יהודי מלשין. על רבי ישראל

העלילו, שהוא רואה עצמו מלכם של היהודים, הסרים למשמעתו. הוא הוחזק בכלא קיוב כעשרים ושניים חודש, עד שושן פורים ת"ר¹⁸.

בשעת המעצר נלקחו מכיתו כל הכתבים והתעודות לבדיקה, והם נשארו בארכיון בית המשפט. סביר להניח, כי חלק מהאוסף נתגלה אחר המהפכה. כאשר הגיע האוסף לידי האדמו"ר מלובביטש הבין, שעל אף העובדה, כי חסידו שילם בעדו סכום גדול (לפי השמועה: 10,000 רובל), לא פקעה עליו בעלותם של יורשי הצדיק מרוז'ין. לכן שלח קצת מהמכתבים והעתקים רבים לצאצאיו, שחיו באותם הימים בווינה ובטשורנוביץ.

עדות מסייעת על הימצאות איגרות הבעש"ט וצדיקים ראשונים בידי הצאצאים לבית רוז'ין באה אלינו מסיפורו המעניין של הסופר ש. אנסקי משנת 1917, ללא קשר עם הגניזה¹⁹. בספרו "דער אידישער חורבן פון גאליציע אין פוילען" (ווארשה 1922) מספר לנו אנסקי (כרך ג', עמ' 58)²⁰ על פגישתו בחורוסטקוב עם הרב פרנקל ור' ליפא שוואגר מהושאטין, בעלי בית-מסחר לספרים וביחוד של ספרים עתיקים וכתבי-יד יקרי-מציאות:

— "ר' ליפא שוואגר מקורב לרבי מקופיצ'ניץ²¹ סיפר, כי כאשר פרצה המלחמה שהה הרבי מקופיצ'ניץ בהאמבורג ואתו היה גם ר' ליפא. כאשר הרוסים החלו לכבוש את גליציה קרא אליו הרבי את שוואגר ואמר לו כי נמצאים אצלו שני מכתבים בעצם כתב ידו של הבעש"ט, הם עלולים לרדת לטמיון — מהר סע לקופיצ'ניץ והצל את המכתבים. אם לא תוכל לשוב תצפין אותם במקום בטוח. אל תתעכב בשל כל הסכנות. שוואגר הסכים ונסע. שתי שעות קודם לכניסת הרוסים אל העיר הצליח להסתיר את המכתבים בתיבה יחד עם חפצים יקרי ערך של כסף וזהב של הרב — כאשר הצליח להגיע בסוף למרתף לא מצא שם דבר — בעוד שני ימים שב לחפור ולחפש בקיר ומצא פתאום את התיבה שלמה, אבל בפתחו התיבה ראה, כי מן המכתב שהיה כולו כתוב בידו של הבעש"ט נעלמו כל האותיות ולא נשאר כי אם נייר חלק, על המכתב השני נמצאה רק חתימת ידו.

— אנסקי ממשיך: לא האמנתי במעשיה זו. חשבתי כי אין זו אלא אחת האגדות ובקשתי מאת שוואגר שיראה לי המכתבים. — אחר הפצרות הוא הביא את המכתבים אל ביהכ"נ בקופיצ'ניץ — שוואגר הוציא אותם ביראת כבוד מתוך הצרור — — ראיתי שני גליונות קטנים של נייר עתיקים מאד, האחד היה כתוב מכל עבריו בכתב דק וצפוף ולפי

18 ראה בספרו של הרב אברהם יצחק ברומברג "רבי ישאל פרידמן מרוז'ין" (ירושלים תשי"ג) בפרק "במאסר".

19 לא כדברי מאיר בלבן (לתולדות התנועה הפראנקית, ת"א תרצ"ה ח"ב, עמ' 315) המסמך דברי אנסקי לגניזה. לא אנסקי ולא המשוחחים אתו ידעו באותה שעה על קיומה של הגניזה.

20 אני מצטט לפי תרגומו של ש"ל ציטרון "חורבן היהודים" בפולין, גליציה ובוקובינה, תל-אביב, ח"ג, עמ' 382-384.

21 אנסקי החליף את האדמו"ר מהושאטין באדמו"ר מקופיטשינצה, ראה דברי חיים בלאך בקובץ שלו, עמ' קא.

דברי שוואגר היה זה כתב ידו של ר' גרשון קיטיוור (המכתב הזה כבר נדפס) ובצדו השני, בשולי הנייר אפשר היה לקרוא בכבדות את החתימה הכתובה באותיות ארוכות וכל אחת לבדה: "ישראל בעל שם". המכתב השני שהיה רקוב חציו (שני המכתבים נכתבו בשנת תקי"ג-1753) עם כתמים דקים של רוטב או של דמעות היה חלק בלי שום סימן של אותיות...

ממקור זה פירסם הרב דוד פרנקל את איגרת הבעש"ט ובאחרונה חזר והדפיסה מ.ש. באומינגר, מצאצאי האדמו"ר רבי מרדכי שרגא מהושאטין, שקנה אותה בשנת תרנ"ד מאת צאצאי המגיד רבי ישראל מקוזניץ²².

ראשון, שהתחיל בהדפסת המכתבים מתוך העתקים, שהגיעו לידי של האדמו"ר רבי מנחם נחום מבויאן, שישב בטשרנוביץ, היה רבי מנחם נחום לנגרמן. בסוף הספר "בית צדיקים" של אביו הרב מאיר יהודה לייבוש מטורקא, שהוציא לאור בפרשבורג תרע"ח, הדפיס קונטרס "מכתבים קדושים", שהעתיקם — לדבריו — "אות באות מכתבי יד קודש של מרן הבעש"ט הקדוש זצ"ל והרב המגיד הקדוש דוב בער זצ"ל ממזריטש ותלמידיהם הצדיקים הקדושים". בהקדמה כותב המו"ל, כי לאחר שנמצאו המכתבים הם הועתקו על ידי קוניהם "העתקה נאמנה בלי שום שינוי" והעתקות נשלחו לידי האחים בני מרן אדמו"ר רבי יצחק מבויאן בווינה ואח"כ הביאו חלק מהמכתבים "כתב ידם הקדוש ממש" ונמסרו לידי האדמו"ר רבי מנחם נחום מבויאן בטשרנוביץ. לנגרמן מוסר גם, כי ידוע לו "שהרבה מאנ"ש עשו העתקות עד למאות ולא ימלט שלא יפלו בהם הרבה טעויות — לכן עשה העתקה נאמנה מגוף המכתבים בלי שום שינוי".

בקונטרס זה נתפרסמו חמש עשרה איגרות, בהן חמש משל הבעש"ט; שלוש משל המגיד ממזריטש; אחת של בנו רבי אברהם המלאך; אחת של רבי פנחס מקוריץ; שלוש של רבי שניאור זלמן מלאדי; אחת של החוזה מלובלין; אחת של רבי משה מפשבורסק לרבי אלימלך מלזנצסק וכן כתב־התקשרות, שנכתב בהניפולי בחנוכה תקל"ז ופתק־ברכה. כעבור שלוש שנים, בשנת תרפ"א, חזר רמ"נ לנגרמן והדפיס מכתבים נוספים. במחברת "ליקוטים תלפיות", שהם "דיבורים קדושים ונוראים אשר שמע אבי הרב — — מכ"ק אדמו"ר אביר יעקב זצ"ל מסדיגורה וממרן אדמו"ר פחד יצחק זצ"ל מבויאן (ווין תרפ"א), הדפיס ארבעים מכתבים. על אלה שפירסם במחברתו הראשונה הוסיף עוד מכתבים משל הבעש"ט, המגיד, רשנ"ז מלאדי וכן של רבי מנחם מגדיל מוויטבסק, רבי זאב וואלף קיצס, רבי יחיאל מיכל מזלוטשוב, רבי לייב שרה'ס, רבי משה לייב מסאסוב ועוד. בסוף הוא מביא גם מכתב ידידותי של האדמו"ר רבי חיים האלברשטאם מצאנז לאדמו"ר רבי אברהם יעקב מסדיגורה מ' מנ"א תרכ"ח, מלפני המחלוקת הנודעת ביניהם, ושל האדמו"ר רבי יהושע מבלז לאדמו"ר מסדיגורה.

22 "סיני" כרך סח, עמ' קצח ("ספר מרגליות", עמ' קנז) וראה להלן.

בהקדמה אומר לנגרמן, כי כאשר הגיעו מכתבים נוספים לידי האדמו"ר מבוואן נתבקש להדפיסם יחד עם הקודמים וגם מאלה "עשיתי העתקה נאמנה אות באות מגוף הכתב של הצדיקים". מקורם של המכתבים הם איפוא ההעתקים שהגיעו לאדמו"ר מבוואן בטשרנוביץ, פרט למכתב האחרון של רבי פנחס מקוריץ למגיד ממזריטש משנת תקכ"ט, שהעתק ממנו קיבל האדמו"ר מהושאטיץ (רבי ישראל), שקיבלו מהאדמו"ר מטשורטקוב (רבי ישראל).

באותה שנה ממש, בתרפ"א, הדפיסו ישראל מרגליות ואלתר בירבראיער בטשרנוביץ קונטרס בשם "מכתבים קדושים" ובו שלושים ושלושה מכתבים, מאלה שנדפסו על ידי לנגרמן ואחרים חדשים, בתוכם צוואתו של רבי מנחם מנדל מוויטבסק ומכתב של רבי משה חיים אפרים מסדילקוב לאחיו רבי ברוך ממזבז'. מקור המכתבים הללו זהה לשל לנגרמן — ההעתקות שהגיעו לאדמו"ר מבוואן בטשרנוביץ והמולי"ם לא ידעו, כנראה, ביום י"ב בטבת, בו חתמו על הקדמתם הקצרה, על דבר ההופעה של "בית צדיקים". ושוב באותה שנה, תרפ"א, פירסם ר' הלל צייטלין במאמרו הנ"ל ב"התור" שלוש איגרות, בתוכם שתיים של הבעש"ט. מקור המכתבים הללו הן ההעתקות, שהגיעו לידי האדמו"ר רבי ישראל שפירא מגרודזיסק, שישב בווארשה. בפני צייטלין כבר היה הספר "בית צדיקים" בו נתפרסם מכתב אחד, שהוא חזר והדפיסו מתוך ההעתק שבידיו.

בשנת תרפ"ג הופיעו במקביל, בשלושה מקומות שונים, שלושה קובצי מכתבים מהגניזה התרסונית:

א. בווארשה הוציא הרב ירוחם מאיר ליינר, מי שהתפרסם אח"כ במחקריו בירושלמי וברמב"ם ושימש בשנותיו האחרונות כאדמו"ר לחסידי ראדזין בניו-יורק, מחברת המכילה חמישים ושלושה מכתבים. המו"ל העיר הערות בשולי המכתבים, אבל לא הקדים להם הקדמה. מכל מקום ברור, שאיגרות אלה נדפסו מתוך ההעתקות שהגיעו ליד אדמו"רי פולין²³.

ב. בלוב הוציא הרב דוד פרנקל קונטרס ובו תשעה מכתבים בצירוף הערות. בין אלה המכתב הידוע של הבעש"ט, שנדפס בסוף "בן פורת יוסף" תוך שינויים מסויימים, כפי שהעתיקו "אות באות מן המכתב החתום בעצם כתב יד קדשו ז"ל מבי גנזי של האדמו"ר מהושאטיץ". בשער המחברת מעיר הרב פרנקל, כי "בהעתקה הנדפסת בסוף ספר "בן פורת יוסף" חסרים עניינים נכבדים באשמת הצנזור ופה נדפס המכתב בשלמות". מסתבר, שגם במהדורה זו לקה המכתב באידיויקים, כי מאותו העתק גופו חזר והדפיסו בשלמות ובמדויק מרדכי שרגא באומינגר (סיני, כך ע"א, עמ' רמח-רסט) בתוספת הסברים חשובים²⁴.

23 ראה דברי צייטלין לעיל.

24 ראה לעיל, הערה 2.

בראש חוברת זו בא מכתבת-עודה מאת האדמו"ר רבי ישראל מהושאטין, בו נאמר בין היתר: "מה נכבד היום בהגלות נגלות לעיניו מכתבי קודש מן מרן עיר וקדיש האלקי הבעש"ט וצוק"ל ועוד מצדיקים וקדושים, אשר היו עד כה כמוסים עמדי, חתומים באוצרותי". בהערה מקדימה "לקורות המכתבים" רושם המו"ל, כי את המכתבים העתיק מאוצרות הגנוזים שבידי האדמו"רים מהושאטין וטשורטקוב.

ג. בווינה הוציא ר' חיים בלאך "קובץ מכתבים מקוריים מהבעש"ט ז"ל ותלמידיו זי"ע". בהקדמתו, בה סוקר הוא את תולדות הגניזה לפי הנוסח המקובל בחוגים המקורבים לבית רוז'ין, אומר בלאך שהוא מדפיס מחדש את המכתבים, שכבר פירסם רמ"נ לנגרמן, בגלל השיבושים שחלו בהם מההעתקות שבידי האדמו"ר מבויראן בווינה. הוא מספר גם, שהאדמו"ר מטשורטקוב סירב למסור לפירסום את האיגרות שבידיו "כי המכתבים שבידיו הם רק העתקות מלאות טעויות וגם את המעתיק איננו יודע — ואיך יוכל ליתן מכתבים כאלה לפרסום ברבים?".

כבר קודם לכך, באלול תרע"ט, העיר בלאך ב"ידישעס וואכענבלאט" (בלשון הגרמנית, בצוריק), כי על המכתבים המקוריים היתה חותמת וכן מספר ממשרד הקטיגור בקיוב. באותו זמן בערך נדפס בווינה הספר "חמדה גנוזה", המכיל רישום הנהגות של הרמ"ל מסאסוב, כפי שמסרן לו הרב גרשון האגר ולקט מדברי צדיקים אחרים. בסוף הספר שלושים ושמונה מכתבים מתוך העתקים, שהגיעו לידי המו"ל ר' יוסף חיים, נכד בעל אור ישראל (רבי ישראל מקוזניץ) מאת ר' ישראל הכהן גארזיצנסקי מטומשוב. ב"התור" שנה ג, גליון י (ט בשבט תרפ"ג) פירסם הרב פרופ' שמחה אסף שמונה מכתבים של הבעש"ט. הרב מספר בהקדמתו, כי שלושה מכתבים רכש בראשית שנת תר"פ מאת סוחר בספרים עתיקים שפירא באודיסה ואילו חמישה האחרים העתיק בעצמו מתוך המכתבים שנשארו בידי שפירא, משני מכתבים הדפיס הרב אסף פקסימיליות "כדי להוציא מלבם של עוררים המפקפקים באמיתותם של המכתבים".

בשנת תרפ"ד הוציא ר' חיים אליעזר הכהן ביחאווסקי בירושלים ספר "גנוזי נסתרות", המסתעף לשלושה אורות: אור ישראל — מכתבים קדושים מזמן רבינו הבעש"ט עד שנת תק"כ; אור נערב — מכתבים קדושים מזמן רבינו המגיד הגדול, מן תקכ"א עד תקמ"ח; אור רב — מכתבים קדושים מן תקמ"ח, בזמן שקיבל האדמו"ר הזקן הרבנות עד תקע"ב. באוסף זה כמאתיים מכתבים²⁵. בהקדמה נאמר כי רח"א ביחאווסקי, שנפטר בזמן הדפסת הספר

25 מכאן הועתקו המכתבים בחלקם בספרים רבים, ראה לדוגמא "מדרש ריב"ש טוב" מאת ר' יהודה ליב אברהם (קטשקמט, הונגריה, תרפ"ז); "תולדות החסידות ותורתה" מאת ר' מאיר שצ'רנסקי (ת"א תש"י) בסוף כרך א וכן בספרים אחרים. הרב שצ'רנסקי מקבל המכתבים כהיסטוריים והוא מעיר "כל החומר שבמכתבים טעון חקירה יסודית ועיבוד שיטתי שיעשיר ידיעותנו המועטות על תקופת הבעש"ט ויברר את מקורות המכתבים בכלל ובפרט".

(י"ז מנ"א תרפ"ד) "אסף וקיבץ את המכתבים אחד אל אחד ממקורות נאמנים אשר היו ספונים וטמונים ולא שזפתם עין רואה". בקובץ נכללו מכתבים, שכבר נדפסו קודם לכן. מקור העתקותיו של ביחאווסקי לא נדע, כי לא הספיק לכתוב את הקדמתו. מעין נספח לקובץ זה יש לראות בקונטרס "איגרות קודש" (ירושלים תרצ"ג), המכיל קבוצת מכתבים מהמגיד ממזריטש ותלמידיו, שהוציא ר' יואל דיסקין, אשר סייע לביחאווסקי בהוצאת "גנוזי נסתרות". ואמנם רוב המכתבים כבר נדפסו על ידם בקובץ הראשון "וכעת הוספתי כמה מכתבים שלא נדפסו בספר הנ"ל".

אחר הפסקה ארוכה יחסית נתחדשה הדפסת המכתבים מתוך הגניזה ע"י אנשי חב"ד. בקובץ "התמים", שיצא לאור ע"י "איגוד תלמידי התמימים" בשנים תרצ"ה-תרצ"ח בווארשה נדפסו בחוברות אחדות יותר משלוש מאות תעודות מגנוזיו של האדמו"ר רבי יוסף יצחק מלובביטש, כולל המכתבים שנדפסו קודם לכן. פירסום זה זכה לכרכתו של האדמו"ר מלובביטש במכתב מיוחד²⁶, בו הוא מספר, כי אביו המוהרש"ב, לאחר שקיבל לידיו את האוצר מאת החסיד הנדיב, התעסק בביקורת כתבי-היד החל מחודש מרחשון תרע"ט כשלוש ארבע שעות ביום "בעיון גמור והרבה פעמים למד עמי כמה ענייני קבלה וחסידות הכתובים בגליונות ובמכתבים והסיפורי מעשיות והפליג בשבתם. בחורף תר"פ אחר אשר ביקר הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק את כל כתבי-היד וקריאת כל סיפורי המעשיות והכתבים גילה דעתו הקדושה אשר כל הכתבים והמכתבים הם רק העתקות ולא גופי כתבי-יד קודש של הכותבים, אבל תוכן הכתבים והמכתבים אמיתיים הם ואם המצא ימצא איזו סתירת דברים, קלי ערך הם לגבי הפלאת תכנם ואינם אלא שגגת המעתיקים".

המכתבים, שנתפרסמו ב"התמים" נדפסו מחדש בספר "רבי ישראל בעל-שם-טוב" מאת הרב א. ח. גליצנשטיין (כפר חב"ד תש"כ), בשנת המאתיים להסתלקות הבעש"ט²⁷.

כל אלה, שעסקו בפירסום האיגרות, מקרב חוגי החסידים, ראו גדולה לעצמם על שעלה בידיהם לזכות את הרבים. איש מהם לא פקפק באמיתות החומר, בין שסברו והאמינו, כי כתבי-היד הם מקוריים או העתקות בלבד. גם ר' הלל צייטלין והרב שמחה אסף לא הטילו ספק באוטנטיות של הכתבים והשאירו בצורך עיון את שאלת כתבי-היד בלבד.

אפילו ח. נ. ביאליק, המוצא באחת מאיגרות הבעש"ט, שהוא פירסם, כמה פרטים סתומים, מחכה לפרשן מוסמך שיפרשם, אולם איננו מעלה ספק לגבי נכונות הכתב. כאשר הופיע קובץ המכתבים של חיים בלאך כותב עליו פרופ' גרשון שלום²⁸, כבר לאחר ששאלת הכתבים הועמדה על הפרק:

הקובץ מעניין למדי. שאלת הזיוף מתעוררת לגבי אחדים מהמכתבים, ביחוד אמיתת

26 ראה לעיל.

27 חלק מהמכתבים נדפסו בספרו של אברהם נתן בערנאטה "גדולת רבינו ישראל בעש"ט" (שאמלוי תש"א), שנדפס מחדש בירושלים תשי"ט.

28 קרית-ספר, שנה א, עמ' 104.

הראשון "מכתב ההתגלות" משנת תצ"ג חשוד הוא מכל צד ועבר. הבעש"ט שחותם א"ע תמיד "מטלוסט" חותם פה "מאקופ"²⁹. כן מתייחס שלום לדבר ההשתתפות של הבעש"ט בוויכוח הפרנקיסטים לחיזוק דעתו של פרופ' מאיר בלבן, המבוססת על תעודות. מכל מקום אין הוא פוסל פסילה טוטאלית.

באותה שנה, עם הופעת אוספו של ביחאווסקי, חוזר פרופ' שלום לנושא זה³⁰ ואומר: "ספר זה הוא הקובץ היותר מקיף ממכתבי צדיקים אשר ראה אור עד היום. החידושים שבו ראויים לתשומת לב חוקרי החסידות מאוד מאוד. הם מעוררים מחדש את שאלת השתתפות הבעש"ט בוויכוח הפרנקיסטים, כי כאן נתפרסמה בפעם הראשונה תעודה המעידה, כי הבעש"ט היה באותו מעמד והדבר צריך חקירה חדשה. גם נתפרסמו הרבה מכתבים חשובים מתלמידי הבעש"ט שיש בהם עניין רב. בעניין "נסתרים" נמצא פה חומר במכתבים — לא יאומן כי יסופר". יחסו של חוקר חשוב זה למכתבים הוא איפוא חיובי בהחלט. גם בספרו "ביבליוגרפיה קבליסטיקה" (לייפציג 1927)³¹ בהתייחסו למאמרו של אברהם כהנא ב"הישוב"³² אומר שלום: "כהנא חושב את מרבית המכתבים של הבעש"ט כמזוייפים, אולם עוד לא הוכרע אם הוא צודק"³³.

כאשר פושט שלום את איצטלת החוקר ופונה לבמה פובליציסטית הוא נוקט לשון הכללה. במאמרו "דמותו ההיסטורית של ר' ישראל בעל שם טוב" ("מולד" גליון 144-145, אלול תש"ך)³⁴ הוא מאמץ דעתם של אלה הסבורים, כי זהו חומר מזוייף.

הראשון שהצביע על הצורך לבדוק אמיתות החומר היה פרופ' מאיר בלבן, במאמרו בעתון היומי "היינט" (שנת 1921, גליון 249) לרגל הופעת הקובץ של לנגרמן בווינה הוא מתרעם על המו"ל שלא מסר כל פרטים על הכתב, הכתיב והנייר, כי לא כל מכתב עתיק הוא ממילא אמיתי. הספק מתעורר אצלו ביחוד לגבי מכתב הבעש"ט לרבי נחמן מהורודנקה מא' שמות תקט"ז³⁵ בדבר ההשתתפות בוויכוח עם הפושעים.

בלבן חוזר בהרחבה לנושא המכתבים במאמרו "חסידות" ב"התקופה" (כרך י"ח, ווארשה תרפ"ג, עמ' 845-502) ומלבד הספק לגבי המכתב הנ"ל בשל הסתירה בתאריכים³⁶

29 בשאלת הבעש"ט לרבי מאיר ב"ר יעקב עמרין, רבה של קונסטאנטין ישן, המובאת בספר שו"ת, "מים חיים" (זיטומר תרי"ז) ח"א, יר"ד סי' כו אומנם חותם הבעש"ט מטלוסט, וראה בנדון "במפנה הדורות" לב"צ דינור, עמ' 205 וכן במאמרי "פרקי הבעש"ט" ב"גוילין" (ת"א, ניסן תש"ך), עמ' 64, המובא גם באסופה זו.

30 קרית-ספר, שנה א, עמ' 261.

31 עמוד 80.

32 ראה להלן.

33 ראה הערה לדברי שלום מאת ש' פיטרושקה ב"רשומות" כרך ו, עמ' 556.

34 מאמר זה נתפרסם עתה מחדש בראש חלק ב של ספרו "דברים בגו" (ת"א תשל"ו).

35 "ליקוטים תלפיות" עמ' כא, באוסף של ביחאווסקי עמ' יב, מספר מא.

36 המכתב הוא משנת 1757 ואילו הוויכוח התקיים בשנת 1759.

מתעוררת אצלו תמיהה על הדיוק ההיסטורי בשמות ובכינויים³⁷. לכן הוא מפקפק באמיתות המכתבים של הבעש"ט, אולם "מכתבי תלמידיו והבאים אחריו נושאים עליהם חותם המקוריות ויש איפוא להשתמש בהם כחומר לתולדותיהם".

שוב חוזר לנושא זה בלבן בספרו "תולדות התנועה הפראנקית" (ח"ב, עמ' 306-320). הוא מקדיש פרק שלם ומפורט לשאלה "ההשתתף הבעש"ט בוויכוח עם הפרנקיסטים?" לאחר שהוא מנתח את סיפורו של ר' אברהם משאריגרוד "מעשה נורא בפודוליה"³⁸ ודוחה על יסוד מקורות אחרים את האפשרות של השתתפות הבעש"ט בוויכוח עם הפרנקיסטים בלבוב³⁹ — הוא נזקק לשלושה מכתבים מהגניזה הקשורים בנושא זה⁴⁰. על המכתב לר"נ מהורודנקה הנ"ל הוא אומר, שבנוסף על אי-ההתאמה בתאריכים גם הזכרת שמו של הגאון מאוסטראה מוכיחה זיופו, כי גם רבי מאיר מרגליות לא השתתף בוויכוח הלבובי ובשנת כתיבת המכתב עדיין היה רב בקומארנה ואך בשנת 1771 נתמנה לרב באוסטראה. מתוך תוכנם הוא מבקש לפסול גם את מכתב הבעש"ט לרבה של לבוב רבי חיים הכהן רפפורט ואת הודעת המשתתפים על הנצחון בוויכוח וקביעת יום כ"ו בתמוז כיום משתה ושמחה. בלבן אף מעלה השערה, ששני המכתבים הללו, שכוונתם לאמת את השתתפות הבעש"ט בוויכוח, הם זיופים מאוחרים, ילדי הזמן האחרון.

חוקר החסידות אברהם כהנא הוא הראשון המנסה לפסול את הגניזה באופן טוטאלי. במאמרו בשלושה המשכים "על איגרות בכתב-יד של הבעש"ט ותלמידיו"⁴¹ הוא מתעכב

37 במכתב הכתוב אל רבי יעקב יוסף מפולנאה מכנה אותו הבעש"ט "מגיד מישרים" גם בשריגרוד וגם בפולנאה; במכתב אל רבי נחמן מהורודנקה מכנה הבעש"ט את המגיד ממזריטש: תלמידו ובן גילי, הרב החסיד הגאון הקדוש מ' דובער שיחי' ממזריטש, אף על פי שידוע, כי המגיד היה יליד לוקאטש ורק אחרי מות הבעש"ט התיישב במזריטש.

38 ראה במאמרי "כתבי רבי יעקב עמדין" ב"ארשת" ספר ג (ירושלים תשכ"א), עמ' 272. על סמך הסיפור של ר' אברהם משריגרוד וראיות אחרות נתקבלה השתתפות הבעש"ט בוויכוח כעובדה ע"י גרץ בספרו, וראה צווייפל ("שלום על ישראל" עמ' 13), דוד כהנא (השחר ה, עמ' 563 ובספרו "אבן האופל"), ש"י פין ("כנסת ישראל", עמ' 688), אהרן מארקוס ("דער חסידיסמוס", בגרמנית, פלשן 1901, עמ' 40), הרב יקותיאל אריה קאמלהאר ("דור דעה", עמ' נד) ועוד. ש"י איש הורוויץ טוען ("מאין ולאן", ברלין תרע"ד, עמ' 249), שהוא היה הראשון לערער על עובדה זו ועל פי פנייתו התחיל בלבן להתעניין בדבר. ראה גם "במפנה הדורות" מאת ב"צ דינור, עמ' 189.

39 זלמן שזר, נשיא מדינת ישראל, מביא במאמרו "כיסופי הגאולה ורעיון העלייה בחסידות" ("ספר הבעש"ט" בעריכת הרב י"ל הכהן מימון, עמ' צז) בשם הרב ד"ר אהרן וורטהיים מסורת משפחתית מקובלת אצל נכדי הבעש"ט, כי הבעש"ט רק הכין הטענות לוויכוח ובעצמו לא השתתף בו, כי לא רצה להיכנס לאולם בית המשפט שהיה בכניסה, וראה בספרו של וורטהיים "הלכות והליכות בחסידות" (מוסד הרב קוק תש"ך), עמ' 59.

40 "גנוי נסתרות" סי' מא, נו, נט.

41 "הישוב", שבועון מדיני-ספרותי, שנה א', גליונות כד, כה, כו-כז (תל-אביב תרפ"ה).

על קבצי המכתבים שיצאו עד אותו זמן ומגיע למסקנה שלילית מוחלטת. כהנא חוזר על סיפור גילוי הגניזה בנוסח הידוע, אולם מגלה, שכבר בחורף שנת תרע"ו ניסה המו"ס הגודר שפירא בקיבוץ למכור לו איגרת של הבעש"ט לרבי אברהם מפודולסק, שהוא העתיקה אבל לא קנה אותה, כי הבחין בזיופה. כן הוא מספר, שראה חלק מאיגרות שהיו בידי החסיד מקרימינסטשג והכיר, כי הן מזוייפות "מבית החרושת של המו"ס שפירא".

בהמשך מעלה כהנא שורה של שאלות ענייניות, שאחדות מהן ודאי ראויות לתשומת לב. תחילה הוא תוקף את המכתב הראשון⁴² של הבעש"ט אל רא"ג מקוטוב כתוב אידיש משובשת, ברוח הסיפור ב"שבחי הבעש"ט", על התקופה לפני ההתגלות בו הוא מצטדק על שאין הוא יודע תורה. המכתב השני לאשתו כבר כותב הבעש"ט בעברית על אף סמיכות הזמן על פי התוכן. כהנא מעיר על הכתיב הבלתי מקובל, על ניבים לא שכיחים ("הנבזה באמת"?), בהשוואה לאותם מכתבים שאין הוא מעורר עליהם. טענת אמת בפיו בעניין אגרתו של רא"ג מקוטוב (מספר ח') בה הוא מודיע לבעש"ט ש"רבי חיים ן' עטר ס"ט שיח' נצח" קיבל מכתבו, בזמן שידוע לנו, כי בעל "אור החיים" נפטר בטרם בואו של א"ג לארץ-ישראל⁴³. עיקר ההערות הן השגות הגיוניות על ביטויים ומושגים, שאינם הולמים, לדעת כהנא, את הזמן והאיש. מסקנתו היא לכן, כי "יש להתייחס בזהירות אל דוקומנטים מעין האיגרות שנמצאו בגניזה החרסונית".

בשנת תרפ"ו נזקק לאותו נושא ההיסטוריון וחוקר החסידות שמעון דובנוב. במאמרו "אגרות הבעש"ט ותלמידיו – אמת או זיוף?" (קרית-ספר, שנת ב', ירושלים תרפ"ה-תרפ"ו, עמ' 204-211) הוא מספר, כי שבעים ושבעה מכתבים הגיעו לידי מידי ר' איסר חוטיין, מחצר האדמו"ר מלובביטש ברוסטוב. בטרם הספיק לבדוק העתקים אלה קיבל דובנוב את "גנזי נסתרות" של ביחאווסקי ועיין בכולם. אגב העלאת הספק באמיתות הכתבים או מקצתם, הוא אומר: "רוצה אני להאמין באמיתותן של האיגרות המאירות אור חדש על השתלשלות החסידות, אבל איני רשאי להאמין עד שיעברו כל הכתבים דרך הביקורת המדעית ויקבלו ממנה גושפנקא של כשרות מוחלטת"⁴⁴. דובנוב בודק את הכתבים מצד תוכנם ומעלה בעיקר ספיקות מבחינת אי-התאמות בתאריכים או סתירות ברישום

42 לפי הקובץ "גנזי נסתרות".

43 רבי חיים ן' עטר נפטר בשנת תק"ג ורא"ג הגיע לארץ-ישראל בשנת תק"ז. באיגרת שנשלחה כביכול מצפת נרשם תאריך א' חוקת תק"ב (עיין גם "מדרש ריב"ש טוב", עמ' 26) וראה בכך דברי הגאון רבי מאיר דן פלוצקי בסוף ספרו של הרב ראובן מרגליות "תולדות רבינו חיים ן' עטר" (לבוש תרפ"ה), עמ' 65. רבי מאיר דן מוסיף שם: "ובכלל באתי בארוכה באיגרת בקורת לבקר כל אלו המכתבים שנתגלו כעת המיוחסים להבעש"ט ז"ל".

44 על שתי הפקסימיליות עם חתימת הבעש"ט, שנדפסו ב"התור" ע"י הרב שמחה אסף אומר דובנוב, שיש להשוותן לחתימת ידו של הבעש"ט הנמצאת על גבי סידור ישן בידי הרב ר"י לוונשטיין מסערצק, אבל מי יערוב לנו, שחתימת הבעש"ט היא. וערבא ערבא צריך.